

مرکز مدیریت حوزه علمیه خراسان

مدرسه علمیه زهراى اطهر (علیها السلام)

شهرستان مشهد

مقاله سطح دو (کارشناسی)

عنوان

وظایف فرزند نسبت به والدین با تأکید بر دعای ۲۴ صحیفه سجادیه

استاد راهنما

سرکار خانم طیب زاده

استاد داور

سرکار خانم صدیقه احدی

پژوهشگر

فاطمه غفورزاده کاشانی

پاییز ۱۳۹۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

چکیده

این پژوهش با عنوان وظایف فرزندان نسبت به والدین با تأکید بر دعای بیست و چهارم صحیفه سجادیه با هدف شناخت بیشتر فرزندان نسبت به حقوق والدین انجام گرفته است. در این پژوهش پس از بیان، اشاره مختصری به صحیفه سجادیه به شرح و تفسیر دعای ۲۴ در رابطه با چگونه رفتار کردن و چگونه دعا کردن برای والدین پرداخته شده است و همچنین به پیامدهای ترک تکلیف درقبال والدین پرداختیم.

کلیدواژه‌ها: وظایف، حقوق، والدین، وکد، دعا، صحیفه سجادیه.

آشنایی با صحیفه سجادیه

صحیفه سجادیه که مجموعه‌ای از دعا‌های پیشوای عارفان، حضرت امام علی بن الحسین (علیه‌السلام) است، از نظر جایگاه ارزشی پس از قرآن و خطبه‌های امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) در نهج البلاغه از بهترین روش‌های بیان عرب می‌باشد و در میان علمای شیعه به «انجیل اهل بیت» و «زبور آل محمد» ملقب گردیده است. کتاب را به «أخت القرآن» وصف نموده‌اند.^۱ آنچه از صحیفه سجادیه اکنون در اختیار ماست، مشتمل بر پنجاه و چهار باب است^۲ که هر باب، در بردارنده نیایش ویژه می‌باشد. در این دایرة المعارف علوم بشری موضوعات مختلفی گنجانده شده است از جمله:

۱. خداشناسی و بیان صفات جمال و جلالش

۲. اخلاقیات

۳. امور اجتماعی مانند صله رحم و والدین، فرزندان، همسایگان^۳

سند صحیفه سجادیه در هر طبقه و عصری سرانجام به امام باقر (علیه‌السلام) و زید شهید منتهی می‌شود که آن دو بزرگوار آن را از علی بن الحسین نقل کرده‌اند.^۴

نظر به اهمیت والایی که کتاب صحیفه سجادیه نزد علما و بزرگان ما داشته است، تاکنون شرح‌ها و تعلیقه‌های^۵ متعددی از آن به عمل آمده است مانند شرح صحیفه حلی به صورت تعلیقه تألیف شیخ ابوجعفر محمد بن منصور حلی (متوفی ۵۹۸ ه.ق)

مرحوم علامه شیخ آقا بزرگ تهرانی در کتاب الذریعه، حدود پنجاه شرح غیر از ترجمه‌ها بر صحیفه سجادیه نام برده است^۶ که جهت اطلاع بهتر است به آن مطالب مراجعه شود.

با توجه به اینکه که دعا‌های دیگری نیز از حضرت نقل شده است که در صحیفه سجادیه موجود نیست. از این رو در قرن اخیر، برخی از محدثان و محققان بر آن شده‌اند که دیگر دعا‌های حضرت را نیز گردآورند. بر این اساس کتاب‌هایی تحت عنوان صحیفه‌های دیگر حضرت سجاد(علیه‌السلام) تألیف و منتشر شده که این صحیفه‌ها در واقع مستدرکات صحیفه سجادیه‌اند از جمله الصحیفه السجادیة الثانية: تألیف محدث بزرگوار شیخ حرعاملی صاحب کتاب وسایل الشیعه.

در نشان عظمت محتوایی صحیفه، همین بس که عالمان بزرگ و حکیمان گران‌سنگی، به نگاشتن شرح‌ها و حاشیه‌ها بر آن همت گماشته‌اند. به طوری که شیخ مفید در مناقب آن حضرت و در سبب رویکرد عالمان و ادیبان به صحیفه سجادیه می‌نویسد:

«از او (امام سجاد(علیه‌السلام)) فقیهان عامه، علوم فراوانی را روایت کرده و مواعظ و ادعیه و فضایل قرآن و مسایل حلال و حرام و جنگ‌ها و وقایع را یاد گرفته و ثبت کرده‌اند؛ به گونه‌ای که همه اینها نزد علما مشهور است.»^۷

* دعای بیست و چهارم سجادیه امام سجاد(علیه‌السلام) که در ۱۵ فراز تنظیم شده شامل بخش‌هایی است از جمله:

الف. ادعیه درود به پیامبر اکرم (صلی‌الله علیه و آله و سلم) و اهل بیت(علیهم‌السلام)

ب. ادعیه فرزند برای خودش (۱). دعا برای توفیق خدمت به والدین ۲. دعا برای عاقبت به خیری فرزند در دنیا و آخرت)

ج. ادعیه برای پدر و مادر

اما آنچه مهم است در قدم اول این است که قبل از هر چیز انسان بداند که حقوق واجب و لازم والدین بر اولاد بسیار است پس باید با تعلیم و الهام الهی و با درس فطرت الله آن را آموخت. لذا حضرت در اوایل دعا، اینطور دعا می‌کنند:

«اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، وَ أَلْهِمْنِي عِلْمَ مَا يَجِبُ لَهُمَا عَلَى الْإِهَامَا؛ پروردگارا بر محمد و

آل پاکش درود فرست و به من حقوق واجبی را که والدینم بر من دارند الهام فرما.»

آنچه در این راه مهم است اول از همه شناخت است چرا که رفتار هر انسانی از شناخت سرچشمه می‌گیرد لذا انسان ابتدائاً باید وظایفش را بشناسد تا در مرحله بعد بتواند به نحو احسن به آن عمل کند.^۸

حال که فرزند به دنبال شناخت وظایفش است حضرت یکی یکی در فرازها نکات ظریف رفتاری و عملی را به انسان آموزش می‌دهند.

مسأله نیکی و احسان به پدر و مادر بارها در قرآن کریم^۹ و روایات مورد تأکید قرار گرفته است. با توجه به اهمیت موضوع حضرت در فراز سوم دعا در سه محور آن را از خداوند درخواست می‌نمایند.

الف. نگاه انسان به جایگاه والدین

«اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي أَهَابُهُمَا هَيْبَةَ السُّلْطَانِ الْعُسُوفِ وَ أَبْرَهُمَا بِرَّ الْأُمِّ الرَّئُوفِ؛ خدایا ابهت پدر و مادرم در نظرم چون ابهت و شکوه سلطان جائر بگردان و عطوفت و مهربانی را نسبت به آنان مانند مهربانی مادری رئوف قرار بده.»

جایگاه والدین در نگاه فرزندان باید چنان باشد که معجونی از احترام و محبت را نتیجه دهد. در مقام احترام و دوری از نافرمانی و آزار والدین باید آنان را همچون حاکمی ستمگر دید و چنان که هیچ عاقلی در مقابل یک حاکم ستمگر دست از پا خطا نمی‌کند و ذره‌ای بی‌احترامی روا نمی‌دارد، باید نهایت احترام و مراقبت را رعایت کرد در مقابل هنگامی که نوبت به احسان و محبت می‌رسد باید نیکی و محبت یک مادر نسبت به فرزندش را نثار آنان کرد.^{۱۰}

ب. نگاه انسان به خواسته‌های والدین

«اللَّهُمَّ ... وَ اجْعَلْ طَاعَتِي لِوَالِدَيَّ وَ بَرِّي بِهِمَا أَقْرَ لِعَيْنِي مِنْ رَقْدَةِ الْوَسْطَانِ، وَ أَثْلَجَ لِصَدْرِي مِنْ شَرِبَةِ الظَّمآنِ؛ خدایا... اطاعت از پدر و مادر و نیکی در حقشان را در چشمم خوش‌تر و شیرین‌تر از خواب در چشم خواب‌آلود و در دلم گواراتر از شربت گوارا و خنک در ذائقه فرد تشنه قرار بده.»

براستی اگر چنین شود و اطاعت از والدین تا این حد شیرین باشد نتیجه‌ای جز این ندارد که فرزند همواره خواسته آن دو را بر خواسته‌های خود ترجیح می‌دهد (حَتَّى أُؤَثِّرَ عَلَى هَوَايَ

هُوَ أَهْمًا) و رضایت و خشنودی آن دو را بر خشنودی خود مقدم می‌سازد (وَ أَقْدَمَ عَلَيَّ رِضَايَ رِضَاهُمَا) این امر همان چیزی است که رضایت خداوند را به دنبال دارد.

در روایت است که نخستین چیزی که بر خدا بر لوح محفوظ نگاشته این است خدایی جز من نیست و هر کس پدر و مادرش از او خشنود باشند من از او خشنود هستم.^{۱۱}

ج. نگاه انسان به نیکی‌های والدین به او و نیکی‌های او به والدین
«وَ اسْتَكْتَرَ بِهِمَا بِي وَ إِنِّ قُلٌّ، وَ اسْتَقِلَّ بِي بِهِمَا وَ إِنِّ كَثُرٌ؛ نیکویی و احسان پدر و مادرم را در حق خود اگر هم اندک باشد بسیار شمارم و نیکی خودم را در حق آنها اگر هم بسیار باشد اندک شمارم.»

امام در این فراز از خداوند می‌خواهد که نیکی‌های والدین را در نظرش فراوان جلوه دهد هرچند در واقع کم و ناچیز باشد که علت این است که رغبت در دوستی و فرمانبری از آن دو را زیاد می‌کند و در مقابل نیکی‌ها و خدماتش را در حق آن دو در نظرش ناچیز قرار دهد هرچند که در واقع زیاد باشد که باعث شود فرزند خود را همواره مدیون و وامدار والدین بداند و دچار غرور نشود.^{۱۲}

* امام سجاد در ادامه دعا بهترین روش تعامل و رفتار با والدین را از خداوند سبحان درخواست می‌فرماید:

الف. «اللَّهُمَّ خَفِّضْ لَهُمَا صَوْتِي، وَ أَطِيبْ لَهُمَا كَلَامِي»^{۱۳} خدایا صدای مرا با آنها آرام و آهسته گردان و گفتارم را بر آنان دلنشین فرما»

- انسان باید در مقابل پدر و مادر با گفتار و رفتاری که نشانه فروتنی و تواضع دارد عمل کند و با روی باز و زبان شیرین و کلام خوش تکلم کند نه با الفاظ سبک و روی ترش و خشونت و لهجه‌ای که موجب رنجش آنان شود.

مرحوم علیخان مدنی می‌گوید: این فراز از دعا به این آیه «وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا» اشاره دارد.^{۱۴}

در آیه البته احسان به والدین و قول کریمانه شرط مقابله نیامده است یعنی اگر آنان با تو کریمانه برخورددار نکردند تو کریمانه سخن بگو.^{۱۵}

ب. «وَ أَلِّنْ لَهُمَا عَرِيكَتِي»^{۱۶} اخلاق و رفتارم را با آنها خوش و دلپسند ساز.»

خلق و خوی نیکو همه جا شایسته و لازم است ولی در مورد والدین اهمیت بیشتری دارد و باید در رفتار با آنان نهایت خوش خلقی و ملازمت را رعایت کرد.

بهترین رفتار نزد والدین طبق این آیه قرآن «وَ اخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ»^{۱۷} و بال‌های تواضع خویش را از محبت و لطف، در برابر آنان فروود آر.» تواضع است. تواضعی که از روی مهر و عطوفت باشد نه ظاهری و ساختگی و یا برای گرفتن اموال آنها.^{۱۸}

ج. «وَ اعْطِفْ عَلَيْهِمَا قَلْبِي وَ صَيِّرْنِي بِهِمَا رَفِيقًا وَ عَلَيْهِمَا شَفِيقًا»^{۱۹} دلم را برای آنان عطوفت و مهربان ساز مرا رفیق آنها قرار بده و مرا شفیق و مهربان با آنها بگردان.»

دل انسان محور اصلی وجود اوست و همه حرکات و رفتارش از آن سرچشمه می‌گیرد حضرت در این فراز چند چیز را از فرزند می‌خواهد:

اول نرم خویی بعد مدارا و دلسوزی و از آخر غم‌خواری و احساس مسئولیت؛^{۲۰} زیرا که احساس مسئولیت و دلسوزی و مدارا کاملاً درهم تنیده‌اند و امام ترحمی را از خدا درخواست می‌کند که هیچ خشونت‌ی در آن راه ندارد.^{۲۱}

د. «اللَّهُمَّ وَ مَا تَعَدَّيَا عَلَيَّ فِيهِ مِنْ قَوْلٍ، أَوْ أَسْرَفًا عَلَيَّ فِيهِ مِنْ فِعْلٍ، أَوْ ضَيَّعًا لِي مِنْ حَقٍّ، أَوْ قَصْرًا بِي عَنْهُ مِنْ وَاجِبٍ فَقَدْ وَهَبْتُهُ لَهُمَا»^{۲۲} ای خدا آنچه پدر و مادرم در گفتار بر من تعدی و تفریط کردن یا در کردار زیاده‌روی نمودند یا حقی از حقوق واجب را ضایع کردند یا در امر واجبی نسبت به من کوتاهی کردند، من همه را به آنها بخشیدم و به کلی از آنها درگذشتم.»

در حقیقت امام به فرزندان می‌آموزد که حتی با وجود بد رفتاری والدین، فرزند به پدر و مدرش تندی و بی‌مهری نکند بلکه در اعماق دل نیز باید آنان را بخشید و روحیه بخشش و عفو داشته باشیم. (فَقَدْ وَهَبْتُهُ لَهُمَا) چه بسا از روی خطا و اشتباه در تشخیص چنین کرده‌اند و یا فریب شیطان را خورده‌اند؛ چنین بیندیشد که شاید توان ذهنی یا امکان عملی آنان بیش از این نبوده است.^{۲۳}

علت اینکه فرزند مقابله به مثل در مقابل رفتار پدر و مادرش نمی‌کند زیرا حتی اگر بخواهد در مقابل مسامحه و یا نادرست آنان از ایشان انتقام بگیرد ناچار باید آن همه شرایط و سختی‌هایی را که آنان در طول ایام کودکی و نوجوانی‌اش تحمل کرده‌اند نادیده بگیرد و بر تمام خسارت‌های جانی و مالی که برای آسایش‌اش به جان خریدند چشم ببوشد.^{۲۴}

(يَا إِلَهِي طُولُ شُغْلِهِمَا بِتَرْبِيَّتِي)^{۲۵}

* یکی از وظایف رفتاری فرزند در حق والدین دعا کردن برای آنان است. «اللَّهُمَّ لَا تُنْسِنِي ذِكْرَهُمَا فِي أَدْبَارِ صَلَوَاتِي، وَفِي إِنِّي مِنْ آثَاءِ لَيْلِي، وَفِي كُلِّ سَاعَةٍ مِنْ سَاعَاتِ نَهَارِي»^{۲۶} ای خدا ذکر دعا به آنها را در عقب هر نمازی و در هر لحظه از لحظات شب و در هر ساعت از ساعات روز فراموشم نگردان.

آیت الله جوادی آملی نیز در تفسیر خود دعا در حق والدین و طلب مغفرت و آمرزش را برای آنان از مصادیق احسان به والدین می‌داند.^{۲۷} اما علت طلب مغفرت برای والدین می‌تواند به جهت کوتاهی آنان باشد که چنانچه انسان تقصیری در ادای وظایف از سوی پدر و مادر مشاهده کرد از جانب خدا برای والدین خود رحمت و بخشش بخواهد^{۲۸} و البته این امر نشان می‌دهد که دعای فرزند برای پدر و مادر مستحب است.^{۲۹}

به همین مناسبت حضرت در این ادعیه چگونه درخواست دعا کردن برای والدین را به انسان آموزش می‌دهد. اولاً درخواست کرامت (وَ اخْصُصِ اللَّهُمَّ وَالِدَيَّ بِالْكَرَامَةِ لَدَيْكَ، وَ الصَّلَاةِ مِنْكَ)^{۳۰} پروردگارا اختصاص بده والدین مرا به کرامت خود و درود رحمت نامت‌های خویش) ثانیاً درخواست جزای خیر «اللَّهُمَّ اشْكُرْ لَهُمَا تَرْبِيَّتِي، وَ أَثْبِتْهُمَا عَلَيَّ تَكْرِمَتِي، وَ احْفَظْ لَهُمَا مَا حَفِظَاهُ مِنِّي فِي صِغَرِي»^{۳۱}

امام در این دعا از خداوند می‌خواهند که پاداش سه نیکی پدر و مادرشان در حق فرزندشان را به آنان عطا کند.

الف. بزرگ کردن و پرورش دادن فرزند (اللَّهُمَّ اشْكُرْ لَهُمَا تَرْبِيَّتِي)

ب. گرامی داشتن فرزند و شخصتی دادن به او (وَ أَثْبِتْهُمَا عَلَيَّ تَكْرِمَتِي)

ج. حفاظت فرزند از آفت‌ها و خطرات (وَ احْفَظْ لَهُمَا مَا حَفِظَاهُ مِنِّي فِي صِغَرِي)^{۳۲}

فیض الاسلام در این باره می‌نویسد:

«چون فرزند نمی‌تواند نیکی پدر و مادر را درباره خود پاداش دهد از این رو در مقام دعا

پاداش ایشان را از خداوند متعال خواسته است.»^{۳۳}

در نتیجه این فقرات دعا، به ناتوانی فرزند نسبت به سپاسگزاری از والدین و پاداش و جبران نیکی‌های آنان اشاره شده است.^{۳۴}

ثالثاً درخواست غفران گناهان و علو درجاتشان

معمولاً فرزندان، خواسته یا ناخواسته موجبات آزار و ناراحتی والدین را فراهم و چه بسا حقوق آنها را ضایع می‌کنند. امام سجاده (علیه السلام) به همین مناسبت از خداوند می‌خواهد که به واسطه این سختی‌هایی که پدر و مادر از ناحیه فرزندشان تحمل می‌کنند، آنان را مورد رحمت قرار دهد و بدین گونه که آن سختی‌ها را:

الف. سبب ریزش گناهان آنان قرار دهد. (فَاجْعَلْهُ حِطَّةً لِّذُنُوبِهِمَا)

ب. باعث افزایش درجات و مقامات آنان قرار دهد. (عُلُوءاً فِي دَرَجَاتِهِمَا)

ج. باعث اضافه شدن به اعمال نیک آنان نماید. (زِيَادَةً فِي حَسَنَاتِهِمَا)

رابعاً درخواست خطای افضل‌تر از دیگران

«اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَدُرَيْتِهِ، وَاخْصُصْ أَبَوَيَّ بِأَفْضَلِ مَا خَصَصْتَ بِهِ آبَاءَ عِبَادِكَ الْمُؤْمِنِينَ وَ أُمَّهَاتِهِمْ»^{۳۵}

خامساً درخواست مغفرت و رحمت

«وَ اغْفِرْ لَهُمَا بِبِرِّهِمَا بِي مَغْفِرَةٍ حَتْمًا، وَ ارْضَ عَنْهُمَا بِشَفَاعَتِي لَهُمَا رِضًى عَزْمًا، وَ بَلِّغْهُمَا بِالْكَرَامَةِ مَوَاطِنَ السَّلَامَةِ»^{۳۶} پروردگارا آنها را به سبب نیکی و محبت‌هایی که درباره من کرده‌اند شامل مغفرت حتمی خود بگردان و به واسطه دعا و شفاعت من از آنها به رضای قطعی، از آنان راضی و خشنود باش و به کرامت و لطف ازلی خویش آنها را به منازل سلامت ابد برسان.

سادساً درخواست شفاعت

«اللَّهُمَّ ... وَ إِنِ سَبَقَتْ مَغْفِرَتُكَ لِي فَشَفِّعْنِي فِيهِمَا...»^{۳۷} پروردگارا، اگر لطف و کرم و مغفرت مرا در ازل شامل بوده پس آنان را به شفاعت من مشمول لطف و کرم بگردان.

حال که امام چندی از وظایف رفتاری و عملی فرزند را به او یاد دادند در آخر این نکته مهم را گوشزد می‌کنند که اگر هم اندکی به شناخت نایل شدی در مقابل هنوز حقوق بسیاری در کار است که آنها را هنوز نشناختی.

لذا انسان هرچه قدر تلاش، کوشش کند که وظایف خود را در قبال والدین رعایت کند باز هم نمی‌تواند آنچه به گردن پدر و مادر است را ادا نماید پس مواظب باشد که او را تکبر و غرور فرانگیرد بلکه حالتی مانند حالت شرمساری داشته باشد.^{۳۸}

«هَيْهَاتَ مَا يَسْتَوْفِيَانِ مِنِّي حَقَّهُمَا، وَ لَا أُذْرِكُ مَا يَجِبُ عَلَيَّ لَهُمَا، وَ لَا أَنَا بِقَاضٍ وَظِيفَةَ خِدْمَتِهِمَا؛^{۳۹} هیهات که آنها حقوقشان را از من کاملاً دریافت نکردند و آنچه از ادای حق واجب آنها بر عهده من بود دریافتند و من هم در خدمتگزاری آنان انجام وظیفه نکردم.»

*پیامدهای ترک تکلیف

اگر شخصی در هر مقامی نسبت به تکریم والدین کوتاهی کند یا بی‌احترامی نماید علاوه بر اینکه عاق والدین می‌شود و در آخرت گرفتار عذاب الهی می‌شود در همین دنیا هم برخی از آثار عملش را خواهد چشید.

«اللهم... وَ لَا تَجْعَلْنِي فِي أَهْلِ الْعُقُوقِ؛^{۴۰} از آنان که عاق پدر و مادرند قرار مده.»

نتیجه گیری

در دعاهای این صحیفه شریف شناخت‌های مختلف دینی، اعتقادی، تربیتی، از جمله شناخت وظایف فرزندان نسبت به والدین گنجانده شده است که بهترین روش برای ارتقای قوت علمی و عقیده برای هر مسلمانی این است که در این دعاها تدبر کند و از روش‌های صحیح برخورد با والدین آگاه شود و در نتیجه به سعادت در دنیا و آخرت خواهد رسید.

از نظر امام سجاد (علیه السلام) علاوه بر اینکه فرزند وظایف رفتاری خود را با والدین باید بداند، برای ایشان دعاگو هم باید باشد و هرچه را در این راه شناخت و عمل کرد باز هم بداند که هنوز اول راه است و از خداوند جل جلاله کمک بگیرد که بتواند به وظایفش عمل کند تا در این راه خبر نافرمانان از پدر و مادر واقع نشود.

پی نوشت

۱. رک: محمد باقر مجلسی، بحارالانوار، بیروت، دارالاحیاء التراث، ۱۴۰۳ ه ق، ج ۱۰۷، ص ۷۹، احمد حیدری، زندگی امام سجاد (علیه السلام)، بی جا، بی تا، بی نا، ص ۱۹۳.
۲. این در صورتی است که در مقدمه صحیفه، دعاهاى موجود در آن هفتاد و پنج دعا ذکر شده که یازده عدد آن را خود راوی کم کرده و تنها شصت و چهار عدد آن فرد راوی بوده است که ظاهراً ده تای دیگر آن، در دست راویان دیگر مفقوده شده است. ولی در اسناد دیگر صحیفه، این مطلب نیامده است. (محمد بن علی لاهیجی ترجمه و شرح صحیفه سجادیه، بی جا، بی نا، بی تا ص ۲۶؛ جعفر شهیدی، زندگانی علی بن حسین، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۶، ص ۲۸).
۳. مصطفی اسرار، دانستنی‌های صحیفه سجادیه، تهران، محیا، ۱۳۷۵، ص ۲۰۹.
۴. محمد محسن آقا بزرگ تهرانی، الذریعه فی تصانیف الشیعه، بیروت، دارالاضواء، ۱۴۰۳ ه ق، ج ۱۵، ص ۱۸.
۵. شرح و تفسیر محتوایی متون اصلی مانند صحیفه سجادیه راه تعلیق و یا «حاشیه» می‌نامند.
۶. رک: محمد محسن آقا بزرگ تهرانی، همان، ج ۳، ص ۳۴۵-۳۵۹.
۷. محمد بن محمد مفید، الارشاد، قم، مکتبه بصیرتی، بی تا ج ۲، ص ۱۵۴.
۸. مهدی الهی قمشه ای، شرح و ترجمه الهی قمشه ای، تهران، انتشارات اسلامی، ۱۳۸۷، ص ۲۳۱.
۹. بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا، سوره اسراء، آیه ۲۳.
۱۰. حمید محمدی، درسنامه صحیفه سجادیه، تهران، انتشارات دارالعلم، ۱۳۹۷، ج ۱، ص ۱۶۸.
۱۱. حسین نوری، مستدرک الوسائل و المستنبط المسائل، قم، موسسه آل البيت (علیهم السلام)، ۱۴۰۷ ه ق، ج ۱۵، ص ۱۷۶.
۱۲. علی نقی فیض الاسلام، شرح و ترجمه صحیفه سجادیه، تهران، مرکز نشر آثار فیض الاسلام، ۱۳۶۸، ص ۱۶۱.
۱۳. دعای ۲۴، فراز ۶.
۱۴. علیخان مدنی شیرازی، ریاض السالکین، قم، موسسه نشر اسلامی، ۱۴۲۷ ه ق، ج ۴، ص ۶۲.
۱۵. محسن قرائتی، تفسیر نور، تهران، مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، ۱۳۸۵، ج ۷، ص ۴۱.

۱۶. دعای ۲۴، فراز ۶.
۱۷. سوره اسراء، آیه ۲۴.
۱۸. محسن قرائتی، همان، ج ۷، ص ۴۲.
۱۹. دعای ۲۴، فراز ۶.
۲۰. رویا مهاجر، مقاله مصادیق نیکی به والدین در قرآن و صحیفه سجادیه، سایت رهروان ولایت، ۹۴/۲/۲.
۲۱. علیخان مدنی شیرازی، ریاض السالکین، ج ۴، ص ۳۲۱.
۲۲. دعای ۲۴، فراز ۹.
۲۳. حسن ممدوحی کرمانشاهی، شهود و شناخت، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۶، ج ۲، ص ۴۰۳.
۲۴. همان، ص ۴۰۴.
۲۵. دعای ۲۴، فراز ۱۰.
۲۶. همان، فراز ۱۳.
۲۷. عبدالله جوادی آملی، تفسیر تسنیم، قم، مرکز نشر اسراء، ۱۳۸۵، ج ۵، ص ۳۷۹.
۲۸. حسین انصاریان، شرح صحیفه سجادیه، قم، انتشارات دارالعرفان، ۱۳۸۹، ج ۹، ص ۲۸۲.
۲۹. ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب السلامیه، ۱۳۸۶، ج ۷، ص ۴۲.
۳۰. دعای ۲۴، فراز ۲.
۳۱. همان، فراز ۷.
۳۲. حمید محمدی، درسنامه صحیفه سجادیه، ص ۱۸۲.
۳۳. علی نقی فیض الاسلام، شرح نقی فیض الاسلام، ص ۱۶۲.
۳۴. علیخان مدنی شیرازی، شرح ریاض السالکین، ج ۴، ص ۶۴.
۳۵. دعای ۲۴، فراز ۱۲.
۳۶. دعای ۲۴، فراز ۱۴.
۳۷. دعای ۲۴، فراز ۱۵.
۳۸. علی ممدوحی کرمانشاهی، شهود شناخت، ص ۴۰۵.
۳۹. دعای ۲۴، فراز ۱۱.
۴۰. دعای ۲۴، فراز ۱۱.